

УДК 376-056.263:376.013

Кульбіда С. В.,

докт. пед. наук, ст. наук. співробітник

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВИТИ: ДЖЕРЕЛА РОЗВИТКУ НЕЧУЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація

Обґрунтовано сучасні філософські підходи: гармонійної цілісності, релятивістсько-плюралістичного, технократичного та гуманістичного та основоположні концепції глухоти: біолого-медична та соціокультурна, які, з одного боку, продовжують і розвивають історичні традиції навчання глухих з урахуванням новітніх досягнень технічної і наукової думки, з іншого –, відображають менталітет сучасного цивілізованого суспільства, в якому на законодавчому рівні визначаються особистісні права глухих осіб на доступну освіту, отримання інформації, зручну комунікацію.

На основі концептуальних положень теоретико-методологічної бази розроблено теоретичну модель становлення і освітнього розвитку особистості глухої дитини з точки зору гуманістичного підходу.

Ключові слова: підхід, технократизм, гуманізація, демократія, соціалізація, соціокультурні потреби, індивід, особистість, нечуюча людина, фундаменталізація, інтеграція, адаптація, стигматизація, українська жестова мова, жестомовна комунікативна компетентність.

Система спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку знаходиться на етапі нового поступу зміни парадигми, яка б сприяла наближенню її до вимог сучасної ментальності, традицій, культури з метою повнішого задоволення соціокультурних потреб кожної категорії осіб з особливими потребами. Компоненти спеціальної освіти пов'язуються з сучасними напрямками філософії, що сприяє розвитку таких категорій спеціальної освіти, як фундаменталізація, гуманізація, політика «відкритості» освіти, соціокультурна інтеграція та адаптація.

Актуальність розвитку спеціальної освіти на сучасному етапі зумовлена складністю та багатофакторністю основних питань

сучасних галузей, зокрема сурдопедагогіки, які, як зазначалося, не можуть вирішуватися лише однією галуззю. Власне, тому в основу нашого дослідження покладено міждисциплінарний підхід, що забезпечує аналіз і синтез інтеграції знань різних галузей конкретних наук (філософії, комунікативної культури, лінгвістики та ін.). Зокрема, шляхи реалізації культурологічної спрямованості у системі освіти, які представлені у працях В. П. Андрущенка, Є. П. Белозерцева, І. Д. Беха, Є. В. Бондаревської, Б. С. Гершунського, С. У. Гончаренка, І. А. Зязюна, О. В. Киричука, В. Г. Кременя та ін. привносять ідею діалогічного розвитку культури як способу людського спілкування з прагненням до взаєморозуміння.

Суттєвого значення набуває і концепція полікультурної освіти (А. П. Вірковський, Б. С. Гершунський, Р. О. Гришкова, Л. Г. Іонін, М. Л. Князева, Н. С. Коган, Б. Т. Лихачов, В. А. Михайлов, В. С. Соловійов та ін.), яка базується на визнанні полікультурності суспільства і має відмінні, але взаємозалежні культурні традиції, які асоціюються з різними етнічними компонентами суспільства. Полікультурна освіта надає спеціальній освіті засади щодо врахування міжнаціональних і міжетнічних взаємодій, формування почуття взаєморозуміння, солідарності, а також орієнтацію на засвоєння культурно-освітніх цінностей зі взаємодією різних культур у ситуації плюралістичного полікультурного середовища (В. П. Андрущенко, В. А. Афанасьєв, С. І. Болтівець, А. Л. Бугаєва, І. С. Кон, П. В. Лушин, С. Д. Максименко, Я. І. Хабников, Н. В. Чепелева та ін.).

Фундаментальними засадами розробки стратегії та змісту теоретико-методологічної бази дослідження виступають положення конкретно-історичного підходу до психічного розвитку людини і концепції діяльнісної сутності людини (І. Д. Бех, Л. С. Виготський, О. В. Киричук, О. М. Леонтєв, О. Р. Лурія, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, О. Я. Савченко та ін.), положення про механізми самодетермінації діяльності та джерела саморозвитку особистості (В. В. Давидов, П. І. Зінченко, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, Н. В. Чепелева та ін.); уявлення про проектування освітніх систем як авангардної сфери соціокультурної практики (В. Г. Кремень, О. Я. Савченко, В. І. Слободчиков та ін.); положення психолінгвістики Дж. Брунера, Л. С. Виготського, В. Гумбольта, О. М. Леонтєва, Д. Майєрса, Дж. Міллера, Р. Фрумкіної, Н. Хомського та ін.) щодо жестової мови як складного психолінгвістичного феномену та філософію лінгвістичного (структурного) аналізу, яка об'єктом аналізу обирає лише природну мову і вважає, що філософія не може

втручатися у фактичне існування мови, вона може лише описувати її (Л. Вітгенштейн, М. Дамміт, Д. Мур, Д. Остін, Г. Райл, П. Стросон та ін.).

Розвиток спеціальної освіти базується на світоглядному фундаменті, який містить систему найзагальніших уявлень про людину та її соціоприродне буття, які детермінують еволюціо-педагогічних явищ, методологічні засади і передбачають врахування індивідуальних характеристик та способів при вивченні процесів навчання і розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Суттєвим компонентом спеціальної освіти стають популярні напрями сучасної філософії (філософії гармонійної цілісності і релятивістсько-плюралістичної філософії). Перший напрям полягає у створенні єдиної, цілісної теоретичної системи педагогічної діяльності, яка передбачає досягнення гармонійної єдності між людиною і навколишнім світом, між різними, в тому числі, антогоністичними, типами світогляду. Таким чином, вирішується проблема єднання світу з різними і протилежними (часто взаємодоповнюючими) проявами цієї єдності.

Філософська ідея всеєднання відіграє значну методологічну роль у розробці засад гармонійно-цілісного напрямку сучасної спеціальної освіти, основним завданням якого є зміна ставлення до осіб не схожих між собою, формування гармонійно цілісної особистості кожної дитини з особливостями психофізичного розвитку. Це сприяє розвитку у такої дитини переконання того, що людина і навколишній світ становлять гармонійну єдність, тобто єдність усього світу з унікальністю кожної особистості і що таку ж гармонійну єдність становлять різні (часом антогоністичні) релігії, світогляди і філософії. Свого часу, власне, на принципі єдиного неподільного світу Я. А. Коменський будував теорію загального виховання.

Основною ідеєю релятивістсько-плюралістичного напрямку філософії є акцент на унікальності кожної особистості та її здібностях, на декларації пріоритету плюралістичності в організації системи освіти та індивідуальних підходах щодо навчання й виховання. Такий підхід, перш за все, завдяки доступній різноплановій інформації, суттєво сприяє розширенню розуміння батьками власної дитини з особливостями психофізичного розвитку, дозволяє прийняти і сприймати свою дитину такою, як вона є, і любити її, незалежно від того, які зміни (позитивні чи негативні) в ній відбуваються, зменшить розпач від того, що у них є така дитина.

Представники релятивістсько-плюралістичного напрямку філософії (А. Бергсон, М. Бердяєв, В. М. Лутай, Л. Пестов, П. Д. Юркевич та ін. піддають критиці класичну педагогіку за абсолютизацію значення суспільних вимог, що призводить до недооцінки ролі індивідуально-особистісних інтересів дітей, а, власне, за авторитарність і «дорослоцентричність» педагогічної діяльності (єдині програми, загальні для всіх закладів вимоги, пріоритетність ролі дорослого у взаємодії з дитиною тощо). Завдяки чому цей актуальний напрям сучасної філософії базується на різко протилежному вихідному положенні – пріоритеті особистісних цінностей над загальними (державними).

Принагідно зазначити, що у розвиток релятивістсько-плюралістичного напрямку філософії доречно «вклинилася» теорія синергетики (нестабільності), запропонована Н. Хакеном. На основі цієї теорії здійснюється з'ясування унікальності суспільних явищ, починаючи від окремо взятої людини, і, закінчуючи тим чи іншим типом культури. У зв'язку з чим, закономірності синергетики, безумовно, мають значний вплив на становлення сучасної парадигми загальної і спеціальної освіти, оскільки обґрунтовано розкривають обмеженість тих педагогічних вчень, які послуговуються, перш за все, цілісними і усталеними методами педагогічної діяльності і недооцінюють значення зміни, різноманітності. З цього приводу Л. С. Виготський зазначав, що на переломних моментах розвитку дитина стає «важковиховуваною» внаслідок того, що зміна педагогічної системи, яка застосовується до дитини, не встигає за швидкими змінами її особистості. Відомий вчений І. Р. Пригожин пропонує вирішувати цю проблему за допомогою застосування філософії нестабільності, що в педагогічному плані передбачає відповідну зміну педагогічної системи та урахування унікальності процесу розвитку кожної дитини на важливих етапах її онтогенезу.

Застосування методології філософії нестабільності до педагогічної діяльності дає можливість глибше зрозуміти унікальність кожного суб'єкта освіти, а також врахувати неможливість точного передбачення конкретних результатів педагогічної діяльності, особливо на переломних етапах онтогенетичного розвитку дитини. Окрім того, розвиток у спеціальній освіті ідеї синергетики про те, що боротьба протилежностей має здійснюватися на основі такої діалогової взаємодії між ними, не допускає її зростання до антагонізму. Це допоможе у вирішенні інтеграційних процесів у спеціальній освіті шляхом зближення протилежних точок зору щодо

спільного навчання і виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку, а також сприятиме збільшенню знань про єдність обох учасників діалогу і доходженню на цій основі до згоди.

Досягнення зазначеного напрямку філософії важливо враховувати при подальшій розробці парадигми спеціальної освіти. У цьому зв'язку важливим є здійснення синтезу гармонійно-цілісного і релятивістсько-плюралістичного підходів, який би дав можливість краще та ефективніше вирішувати основні проблеми спеціальної освіти, зокрема, проблеми нечуючих осіб в умовах пріоритету інтересів особи та їх інтеграції в суспільство.

Слід зазначити, що нині закладені основи методології вивчення української жестової мови з полідисциплінарних позицій, яка виступає теоретико-емпіричною основою проведення подальших наукових досліджень та методичних засад освітньої практики. З цих позицій глуха особистість виступає як об'єкт та складова суспільного розвитку, і як суб'єкт власної особистості, що породжує, формує, збагачує і гуманізує засобами мови сучасну цивілізацію та робить своєрідний внесок у становлення та розвиток культури в цілому.

Ключовими позиціями розвитку, навчання і соціалізації глухої дитини з порушеннями слуху є положення про природу дитячого розвитку, про культуротворчий потенціал сучасної освіти і сімейного виховання. Така орієнтація відповідає головній меті Конвенції про права дитини, в якій проголошено «право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті» та вказується на необхідність надання дітям «відповідних і рівних можливостей культурної і творчої діяльності» [2]. Власне, під цим кутом зору і має відбуватися визначення теоретико-методологічної бази для вирішення освітніх проблем глухих дітей.

Таким чином, теоретико-методологічною базою дослідження проблеми виступають ідеї розвивального навчання і виховання (М. С. Вашуленко, Л. В. Занков, І. Лернер, М. М. Скаткін та ін.), гуманістичні традиції у філософії освіти, зокрема людиноцентризму (В. П. Андрушенко, Ф. С. Бацевич, Н. М. Бібік, О. В. Киричук, В. Г. Кремень, В. І. Луговий та ін., положення етнопедagogіки (Я. А. Коменський, Я. Корчак, Ж. Ж. Руссо, Б. Спок, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін.).

Увага у виокремленні філософських підходів теоретико-методологічної бази спрямована на врахування двох напрямів філософії освіти: технократичного і гуманістичного. Представники першого вважають, що успіхи сучасної науково-технічної революції

(НТР) настільки значні, що, завдяки їм, в принципі можливо вирішувати всі проблеми людства. Тому зміст полягає лише у виборі пріоритетів розвитку техніки (підготовка фахових кадрів, рання діагностика, розробка програм раннього втручання, новітні засоби техніки щодо якісного слухопротезування, вживлення кохлеарного імпланта тощо).

Зокрема, технократичний підхід розкривається засобами концепції соціальної реабілітації осіб з особливостями психофізичного розвитку, в основу якої покладено ідею про соціальну корисність людини, що сформувалася в нашій країні під впливом філософії цінностей (А. Мессер, Г. Риккерт, В. Штерн та ін.). У цьому контексті цінність спеціальної освіти розглядається як залучення людини (через корекцію дефекту) до суспільно корисної виробничої праці з тим, щоб індивід не був для суспільства тягарем. Суспільство коригувало, підлаштовувало під свої правила і закони осіб з порушеннями слуху, хоча зустрічного процесу, спрямованого на пристосування суспільства до потреб таких осіб, не було. Багаторічний пріоритет в нашій країні інтересів суспільства над інтересами особистості, фактично узаконював статус соціальної меншовартості цієї особистості, в тому числі і нечуючих осіб. Це сприяло виробленню обмежувально-опікунської позиції суспільства і держави стосовно цієї категорії.

Процес соціалізації в контексті технократичного підходу розглядає особистість з позиції її корисності до суспільних потреб, висуваючи на передній план психофізіологічні можливості, тобто індивідні, а не особистісні характеристики, і передбачає забезпечення засвоєння особою з особливостями психофізичного розвитку, в тому числі і глухою, знань і навичок суспільного життя, вироблення загальноприйнятих норм поведінки чуючих людей, засвоєння ціннісних орієнтацій. Соціалізація цієї категорії осіб ускладнюється як об'єктивними причинами (наявність комунікативних бар'єрів, обмежень мобільності, труднощів спілкування усним мовленням з більшістю чуючого соціуму, або їх несприйняття соціумом), так і тією обставиною, що умови слухової депривації стають ядром їхніх особистісних переживань і негативно впливають на розвиток навичок соціального спілкування та становлення особистості загалом.

У розумінні проблем глухого індивіда є популярною позиція позитивістського вирішення його проблем. У структурно-функціональній традиції соціологів (Т. Парсонса і його школи) цікавою видається трактовка сутності феномену особистості, де особистість вважається сукупністю індивідних характеристик,

функцій, мотивів та ін. Виділення на цій основі тих чи інших інваріантів дозволяє типологізувати різні особистості і порівняти їх як один з одним, так і з окремим еталоном. В цьому ракурсі глуха людина «визначається» в момент фіксації відхилення від норми, яку уособлює чуюча людина. Наступним кроком є «запуск» програми корекції глухої особи, приведення її в «норму». Але якщо характеристики будь-якої групи розглядаються в якості стандарту, а інші «відрізняються», то виявляється, що від «відмінностей» недалеко і до «відхилень або «неповноцінності» [2, 3].

Доречною видається й теорія стигмизації американського соціолога І. Гофмана, яка пояснює механізм конструювання неповноцінності індивіда шляхом використання понять, що віддаляють індивіда від тих, хто вважає себе «нормальними» [2, с. 200]. Згідно позиції вченого, процес стигматизації засобами вербальних ярликів означає, що життя стигматизованих індивідів стає визначеним в поняттях буття, прийнятих основною популяцією (домінантною більшістю). Під стигмою розуміють ймовірні соціальні ознаки, за наявності яких їх носії – інваліди або, скажімо, інші осередки виключаються із числа нормальних. Всюди стигма пов'язана з дискримінацією людини. Пробуючи покласти край своїй дискримінації, такі люди використовують різні прийоми поведінки: вони можуть приховувати свою інвалідність або, навпаки, виставляти напоказ, так що вона стає нормальною умовою нормальної поведінки. Так, глухі мають пройти довгий шлях, щоб «виправитися», «підігнати себе під чуючих»: витратити значний проміжок часу на заняття усним мовленням, але у більшості випадків мало чого добиваються. Інші реакції на стигматизацію є певними спробами виправити стигму надкомпенсацією, використовуючи стигматизовану умову як виправдання невдач, як нагоду для спроб переоцінити цей «нормальний» світ як світ, далекий від ідеалу.

Стигматизовані індивіди, намагаючись ствердитися у загальній спільноті, можуть розвивати негнучку соціальну ідентичність, за умови якщо ступінь відторгнення незначний, або має місце явне відторгнення та сформована група стигматизованих індивідів – детермінується формування соціальної негнучкої ідентичності, яка стає культурною нормою для стигматизованої групи. Тобто, конструювання ідентичності нечуючих часто супроводжується добровільним прийняттям стигми, – глухі починають підкреслювати власну відмінність, особливість. Гумор і пародія на домінують

культуру виступають в якості реакції-відповіді стигматизованої групи на шляхи формування своєї ідентичності через позитивний і негативний досвід «в загальному потоці».

До технократичного розуміння феномену глухоти належить біолого-медична концепція, яка займає на сучасному етапі стійкі домінуючі позиції.

На відміну від попереднього представники гуманістичного напрямку вбачають головну причину сучасного кризового стану суспільства саме у пануванні технократичних цінностей. Виходом з наявної кризи є докорінна зміна світоглядної системи цінностей у суспільстві. Існуючі розбіжності і суперечності мають прояви і в педагогічній діяльності, оскільки впродовж тривалого часу технократичні цінності панували у суспільстві і, власне, підпорядковували загальнолюдські моральні, естетичні, духовні цінності. Видається, що нині гуманітаризація освіти є одним з найважливіших завдань в національній концепції реформування освіти. Власне, така позиція призвела до нового бачення основного завдання освіти. Якщо раніше таке завдання вбачалося у передачі молодшому поколінню знань і вмінь, набутих людством, то нині в освіті розвивається концепція необхідності безперервної освіти та її випереджального характеру щодо розвитку суспільства. Йдеться не лише про потребу навчання особи щодо засвоєння нею останніх досягнень сучасної теорії і практики, певної спеціальності, про важливість постійного підвищення кваліфікації, а значною мірою, головне завдання вбачається у підготовці такої особистості, яка зможе вирішувати будь-які проблеми сьогодні, а також і ті, що виникатимуть у майбутньому.

Гуманістична інтерпретація цілей спеціальної освіти, на наш погляд, полягає в тому, аби зробити повноцінною і гідною життєдіяльність людини з особливостями психофізичного розвитку. Основа гуманістичного підходу вбачається у визнанні цінності людської життєдіяльності і забезпечення набуття освіти всіма особами впродовж всього життя.

Фундаменталізація і гуманізація освіти передбачає застосування філософського підходу до розуміння категорії «відмінного», яка поширюється на розуміння відмінного від норми. Це дає можливість у світоглядному плані розглядати проблему розпізнання патології як проблему не просту, яка не має однозначного вирішення. Пояснюється це тим, що у свідомому відображенні людиною норми як категорії пізнання поширена точка зору, по-перше, про «нормальність» всіх

людей і, по-друге, про загальну аномальність. Передумовою диференціації норми й аномалії виступає філософський аналіз цих явищ, що дозволяє встановити загальні параметри і відмінності. На жаль, у традиційній теорії спеціальної освіти основну увагу акцентовано не на загальних параметрах відмінності або розрізнення, а на якісній особливості дизонтогенезу. Важливо при діагностиці відхилень у розвитку розрізняти рівні окремих проявів біологічного, психічного і соціального розвитку дитини та її цілісного становлення як особистості. Необхідним є також визначення стану взаємозв'язку норми індивідуального рівня поведінки і норми соціокультурного життя, результатом якого є пристосування дитини з особливостями психофізичного розвитку до різноманітних норм, вироблених у процесі розвитку суспільства, які для дитини стали (чи не стали) нормами індивідуальної поведінки.

Також особливістю формування теоретико-методологічної бази спеціальної освіти в межах гуманістичного спрямування виступають положення сучасних досліджень щодо відходу від концентрації уваги на ураженні (Н. Б. Адамюк, В. З. Базоев, Г. М. Воробель, Л. С. Димскис, Г. Л. Зайцева, В. В. Засенко, Н. В. Іванюшева, І. Кобель, С. Кульбіда, Л. Макворі, Р. Петришин, Д. Рассел, М. Родда, Т. В. Сак, В. Тарасун, І. І. Чепчина та ін.). Провідною інноваційною ідеєю сучасної спеціальної освіти є орієнтація на ефективне використання збережених систем та функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-розвивальне навантаження, що обумовлюють відповідну освіченість дитини, її інтеграцію в суспільство.

Як наслідок, з початку 80-х років у країнах Західної Європи, Північної Америки, поступово ствердилася нова освітня стратегія, в основі якої знаходиться концепція мультикультурної освіти, де наголошено на важливості і живучості етнічного і культурного різноманіття. Якщо раніше кращим варіантом культурної адаптації для етнічних меншин вважалася асиміляція з домінуючою культурою, то нині – бікультуралізм, що досягається в процесі інтеграції. Стосовно глухих мультикультурна освітня стратегія має враховувати особливість, що виховання глухих дітей здійснюється всередині культури мікросоціуму глухих з опорою на ЖМ, як лінгвістичну систему високого ступеня сформованості, яка задовольняє комунікативні потреби різного рівня трудношів. Причому глухі діти залучаються до національної культури через вивчення словесної мови як другої. Л. С. Виготський зазначав, що сліпа і глуха дитина мають необхідні здібності до всієї палітри людської поведінки тобто

активного життя. Особливість їх виховання зводиться лише до заміни одних шляхів для освіти іншими, а принципи і психологічні механізми виховання такі, як і в нормальній дитини. У видатного вченого знаходимо концептуально виважений, науково-обґрунтований підхід навчання і виховання глухих дітей, який розкривав «багатство шляхів мовленнєвого розвитку» [3]. Використовуючи термін *поліглосія*, вчений мав на увазі оволодіння глухими і словесною, і жестовою мовами. Ця концепція Л. С. Виготського, що заснована на його культурно-історичній теорії, базується на трьох головних і взаємопов'язаних постулатах, що розкривається нами у збірнику «Жестова мова й сучасність, випуск № 1.

Як справедливо зазначала Г. Л. Зайцева, «розвиток суспільства, наукової думки йде шляхом, передбаченим Л. С. Виготським ще сімдесят років тому, оскільки вчений вірив, що педагогіка буде соромитися такого поняття, як «дефективна дитина», «дитина-інвалід». Від нечуючих більше не вимагається бути такими, як більшість... «Глуха людина, як і будь-яка інша, з особливостями у розвитку, має право на максимально можливе для неї самовираження у суспільному житті, освіті, творчості, трудовій діяльності» [3, с. 82].

Разом з тим, важливим є врахування як різнопланових впливів етнокультури на формування такої дитини (тобто ставлення світу до дитини), так і ставлення світу нечуючого малюка до світу дорослих у своїй культурі, до культури світу чуючих. Такі дані дозволять у майбутньому висунути нові підходи до вивчення проблематики освіти, розвитку, соціалізації та сімейного виховання глухої дитини. Таким чином, йтиметься не лише про вплив дорослих осіб на розвиток глухої дитини (проекція подорослішання або соціалізація), але й про їхній взаємний діалог (опанування культури). Тому кожна дитина, яка проживає ситуацію своєї участі у світі культури чуючих, має розглядатися як така, що обов'язково збагачує сукупний потенціал людини новими можливостями і є джерелом розвитку двох спільнот.

Порівняльний аналіз феномену глухоти в межах технократичного та гуманістичного підходів, де перший відстоює розуміння глухоти як патології, а гуманістичний визначає глухоту як культурну відмінність від тієї чи іншої категорії ідеальної норми¹. Поняття «норм», безумовно, має бути співвіднесеним безпосередньо

¹ Семаго Н.Я. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст // Н.Я.Семаго, М.М. Семаго. – СПб., 2006. – 384 с. – С. 204.

не лише з рівнем психологічного та соціального розвитку дитини у конкретні періоди її дорослішання, але й з вимогами, які оточуюче середовище висуває до дитини. У цьому контексті йдеться, про сучасний стан неухильних та глобальних змін як соціокультурних вимог, які ставляться до дитини оточенням (зміни освітніх програм усіх рівнів, сімейних умов та обставин, дитячої та підліткової субкультури та ін.), так і зміни безпосереднього психофізичного і фізіологічного статусу дитини. Такими змінами психофізіологічних показників виступають особливості показників зорового сприйняття, зорової пам'яті, які не мають безпосереднього взаємозв'язку з віковою динамікою. Зміни показників зорового сприйняття мають суттєве значення та вплив на нормативність, яку покладено в стандартизацію тих чи інших діагностичних методик, оскільки основний обсяг інформації, що сприймається та переопрацьовується і надходить через візуальний канал. Таким чином, поняття «статистична норма» (не важливо в балах, відсотках чи за допомогою суб'єктивних визначень: «висока», «середня», «межова» та ін.) є обмеженим, воно актуальне лише для окремих груп дитячої популяції, які перебувають у межах одного міста, району і мають загальну етнічну належність, одну категорію розвитку – тобто для тієї вікової групи дітей, на якій та чи інша діагностична методика стандартизувалася, а також для певного діапазону часу (наприклад у 90-ті *pp.*, поч. XXI *ст.* та ін.). Обґрунтованість перенесення цих нормативів на всю дитячу популяцію, навіть в межах одного і того ж віку, має сумнівний характер. Таким чином, методики (тести), в основу яких покладений статистично-кількісний підхід в оцінці якостей, які розроблені в одній культурі (зокрема, в одних географо-кліматичних, етнічних та часових умовах), неправомірно переносити в принципово інші умови та проводити аналогічні оцінки результатів (М. М. Семаго, Н. Я. Семаго, 2006).

Звідси, доцільно визначити поняття «ідеальна норма» як певний оптимальний розвиток особистості, який реалізується в оптимальних для неї соціокультурних умовах. Ідеальна норма (ідеальний онтогенез) – неіснуюче в реалії утворення, яке має лише теоретичну значущість як об'єкт, який містить набір якостей та властивостей, що присутні у свідомості однієї людини або групи людей. Ідеальна норма (модель норми) не може слугувати критерієм оцінки реальних динамічних процесів чи станів психіки, але дозволяє виокремити об'єктивні закономірності психічного розвитку, необхідні та достатні умови для забезпечення успішності їхнього формування (О. Е. Грибова, 2002).

У межах розуміння глухих, як відмінності, йдеться про співставлення з ідеальною нормою і активне входження нечуючої особистості у соціально-культурні стосунки. У межах розуміння глухоти як патології мова йде не про особистість, а про індивіда як носія певних психофізіологічних ознак, фізичний розвиток якого має відповідати усталеним медико-фізіологічним нормам. Співставлення основних положень глухоти у двох проаналізованих підходах можна простежити у сучасній моделі К. Вікстрьом, яка досліджувала стан глухоти за різних підходів навчання нечуючих дітей, систематизувала основні положення (Див. *табл. 1*), які є актуальними у межах нашої проблеми.

Таблиця 1 Феномен глухоти в межах технократичного і гуманістичного підходів

№	Глухота як патологія у технократичному підході	Глухота як відмінність у гуманістичному підході
1	2	3
1.	Визначення глухоти як патологічної умови (вада або перепона), яка відрізняє глухих (ненормальних) людей від чуючих людей (нормальних)	Визначення глухоти як відмінності, характеристики, що різнить нормальних глухих людей від нормальних чуючих людей; визнання, що глухі люди – лінгвістична і культурна меншість
2.	Заперечення, приниження і маскуванню ймовірності глухоти	Відкрите визнання глухоти
3.	Пошук «засобу» проти глухоти; фокусування на лікуванні «слухової вади» або «порушення»	Акцент на здібностях глухих людей
4.	Перевага надається використанню слухових апаратів та інших приладів, які полегшують аудиторське сприймання, або фокусування на усному мовленні. Приклади: підсилювачі, тактильні і комп'ютерні прилади мовлення та ін. системи	Визнання пріоритету доступу до комунікації глухих людей засобами використання візуальних приладів і служб. Приклади: телекомунікаційні прилади, субтитрування, світлові сигналізатори, перекладачі ЖМ.

Продовження Табл. 1

1	2	3
5.	Наголос на мовленні і зчитуванні з губ; ігнорування жестових та інших комунікативних методів, які вважаються «перепонами»	Схвалення розвитку всіх комунікативних модифікацій мови, які охоплюють і усне мовлення
6.	Сприяння використанню модифікацій комунікації, які базуються на використанні слуху, неприйняття навіть частково візуальних модифікацій	Максимальне використання зору, як позитивної, ефективної альтернативи слуховому каналу сприймання
7.	Оцінка ЖМ як перепони для словесної мови	Оцінка ЖМ як рівної словесній мові
8.	Визнання усного мовлення як природного для всіх людей, в тому числі глухих.	Визнання ЖМ як рідної для глухих людей
9.	Головна мета навчання – оволодіння усним мовленням	При навчанні – концентрація уваги на зміст предмету, а не на метод комунікації: розширення будь-яких комунікативних умінь
10.	Підтримка соціалізації глухих людей з чуочими; осуд внутрішньої взаємодії і «ендогамних» шлюбів	Підтримка соціалізації як всередині спільноти глухих (малої), так і всередині великої спільноти
11.	Оцінка чуочної людини (нормальної) як найкращої моделі	Визнання глухих людей, що «відбулися», позитивними рольовими моделями для глухих дітей
12.	Оцінка професійної роботи з глухими як допомога глухій людині «здолати її перешкоди» і навчитися «жити у чуочому світі»	Визнання професійної роботи з глухими в якості діяльності по забезпеченню доступу до тих же прав і привілеїв, якими користуються чуочі люди
13.	Категоричне неприйняття окремої «культури глухих»	Повага, визнання цінності і підтримка мови і культури глухих людей

Згідно з технократичним підходом людина має заперечувати або маскувати ймовірність свого становища. Щодо гуманістичного

підходу – то людині варто відкрито визнати глухоту. Згідно технократичного напряму вирішення проблеми глухоти та її наслідків зводиться до використання слухових апаратів і фокусування уваги на мовленні як у чуючих, в той час як гуманістичний напрям активізує дослідження проблем глухоти з позицій доступу до комунікації глухих людей засобами використання візуальних чинників і спеціальних служб.

Освітня проблема глухоти не вичерпується входженням глухої дитини до колективу чуючих дітей, оскільки інтеграційні процеси мають знаходити своє глибоке втілення у змісті спеціальної освіти, її методах і системі в яких навчаються, виховуються і соціалізуються такі діти. У цьому зв'язку слід зауважити, що труднощі зміни освітньої парадигми для нечуючих як повноцінних осіб суспільства, в нашій країні лежать не лише в соціально-економічній площині, а часто обумовлені негативним ставленням певного кола науково-педагогічних працівників до цього процесу, з одного боку, до жестової мови як мовної системи, з іншого боку, формування комунікативної компетенції батьків, педагогічних кадрів, які задіяні у навчально-виховний процес нечуючих осіб.

Зважаючи на це актуальність вивчення мовознавчих аспектів УЖМ зумовлена нагальною потребою вивчення її як самобутньої лінгвістичної системи глухих України, необхідністю розширення, систематизації знань про комунікативну систему з точки зору її структурних елементів, рівнів, особливостей функціонування, правил взаємодії структурних складових, джерел їхньої номінації, внутрішньої та зовнішньої форми основної значущої одиниці – жести. З іншого боку, мовознавче вивчення УЖМ зумовлюється і необхідністю розширення знань про розвиток мови; мови як джерела одержання інформації глухими в умовах слухової депривації, що сприятиме якісному розумінню процесів мислення нечуючих осіб, способів і шляхів самовираження, реалізації їхніх комунікативних, пізнавальних та інших чинників. Мовознавчий аспект вивчення і аналізу національної жестової мови сприятиме уточненню її статусу як повноцінної комунікативної системи, розв'язанню низки проблем жестового спілкування в умовах соціокультурного підходу на різних рівнях, опрацюванню термінологічного і термінографічного апарату.

Вивчення ЖМ у нашій країні зумовлене і прикладним аспектом проблеми навчання і успішної соціалізації глухих, у досягненні необхідного рівня комунікативної компетенції їх та всіх тих фахівців, хто залучений до процесу супроводу нечуючої людини впродовж

всього її життя. Зважаючи на це, мова глухих як знакова система постає у центрі уваги дослідницьких інтересів лабораторії ЖМ з точки зору комунікативної та когнітивної лінгвістики, оскільки сучасними дослідниками (Н. Б. Адамюк, Н. В. Іванюшевої, І. І. Чепчиної, Н. В. Каменської, С. В. Кульбиди, Л. О. Лещенко, С. П. Лук'янової та ін.) мова розглядається як складова когнітивних здібностей людини (поряд з відчуттями, сприйманням, пам'яттю, емоціями, мисленням). Системний аналіз лінгвістичної теорії, мовознавчих фактів виокремлює лінгвістику жестової мови в міждисциплінарну науку – людинознавство, об'єктом якої є глуха людина. У міждисциплінарному синтезі великі надії покладаються на донесення лінгвістичної теорії до рівня практичного використання.

Звернення до психолого-педагогічного доробку з питань дослідження національних жестових мов свідчить, що протягом тривалого часу національні мови ототожнювались лише з поняттям «вербальна мова», і лише в середині ХХ ст., як ми вже зазначали, було приділено увагу жестовому мовленню в його первинній (природній) формі, в якій воно звучить у ситуаціях безпосереднього спілкування. Увага дослідників до жестомовленнєвої комунікації зумовлено розповсюдженням порад та пропозицій дорослих глухих, які продемонстрували велику силу живого спілкування засобами національних жестових мов. Прихильники білінгвального методу, який виник у середині ХХ ст., розглядають дві мови як засоби успішної комунікації і основу навчання. Тому кінець минулого століття був зорієнтований на комунікацію як мету навчання національної жестової мови. Постановці комунікативної мети і можливості її реалізації значною мірою сприяли результати педагогічних досліджень, зокрема мовних функцій, функціональної співвіднесеності мовних форм (ЖМ, КЖМ, дактилології), які обслуговують певні сфери спілкування тощо.

Власне, тому до розробки теоретико-методологічної бази розуміння соціокультурного підходу в умовах гуманістичного спрямування і демократичних змін варто віднести і стратегії навчання національної ЖМ як освітньої галузі. Загальна стратегія навчання УЖМ як освітньої галузі (рідної, другої та іноземної мови), на наш погляд, визначається потребами сучасного суспільства та рівнем розвитку психолого-педагогічних, лінгвістичних суміжних наук. Теоретичним підґрунтям стратегії є проект концепції вивчення жестової мови в Україні, який вибудований з урахуванням соціокультурного та компетентнісного підходів, що зумовлюють

практичну мету навчання й вивчення УЖМ як рідної (першої), другої, іноземної. Власне, оволодіння жестомовним спілкуванням має відбуватися шляхом формування й розвитку міжкультурної комунікативної компетенції двох мов – жестової та вербальної.

Особливого значення набуває тенденція гуманізації навчання УЖМ в якості рідної мови для глухих учнів як розуміння власної ідентифікації, вивчення минулого і сучасного спільноти, її традицій, необхідності оволодіння системою понять мовної картини світу, створеної у кожній окремій культурі, а також як діалогу з національною культурою чуучих. Такий підхід до навчання повністю узгоджується з цілями і завданнями мовної політики Ради Європи, визначеними в Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти, в яких наголошується, що «багатий спадок різних мов і культур Європи є цінним спільним джерелом для взаємного розвитку», і тому головним завданням освітянських закладів є перетворення такого розмаїття з перешкоди у вивченні мови, у доступному спілкуванні на джерело взаємного збагачення та розуміння, що передбачає вивчення паралельне опанування духовної культури, мови і стереотипів світогляду народу (спільноти), мови яких вивчаються.

Стратегія навчання національних ЖМ як іноземних у зарубіжжі протягом останніх десятиліть перебуває у центрі методологічної еволюції і зумовлена неабияким інтересом до формування жестомовної КК чуучими людьми. Якісна комунікація залишається головною метою, навіть якщо об'єктивні умови (відсутність автентичних матеріалів, недостатня кваліфікація деяких викладачів, опір з боку адміністративних структур тощо) гальмують її досягнення або перешкоджають цьому. Комунікація стає ефективною лише за умови знання специфіки культурних чинників носіїв і спільноти мови, яка вивчається. За таких умов, комунікація тісно пов'язана з реалізацією когнітивних дій, спрямованих на інтелектуальне самовдосконалення, досягнення культурних цілей, спрямованих на ознайомлення зі способом життя, звичаями, що становить сутність соціокультурної компетенції поряд з комунікативною.

У питанні вивчення УЖМ як освітньої галузі чуучими фахівцями на сучасному етапі розвитку освіти, комунікативна компетенція визначається як формування свідомої мовної особистості, яка вільно і комунікативно виправдано користується зрозумілими і доступними мовленнєвими засобами відповідно ситуації спілкування в умовах навчального закладу для глухих та слабочуучих осіб та поза ним.

Звернення до комунікативної компетенції в межах соціокультурного компонента у змісті цієї освітньої галузі відкриває широкі перспективи для якісно нового усвідомлення і перепідготовки сучасних спеціалістів у плані сформованості в них готовності до взаємодії та співпраці з представниками культури глухих

Комунікативна компетенція є багатокомпонентним утворенням, яке охоплює кілька видів компетенцій. Найпродуктивнішим підходом до аналізу характеристик і параметрів КК слід вважати системне вивчення у всій різноманітності її внутрішніх властивостей, зв'язків і взаємовідносин, за умови розгляду КК як компонента єдиної системи. Системний підхід до вивчення комунікативної компетенції базується на традиційному розумінні системи як сукупної множинності предметів, явищ, об'єктів, які пов'язані між собою певним чином і завдяки такому взаємозв'язку утворюють єдине ціле.

Врахування позицій технократичного та гуманістичного підходів дає можливість визначити теоретичну модель динаміки становлення та розвитку особистості глухої людини з позицій соціокультурного підходу.

Фундаменталізація як категорія соціокультурного підходу виражає себе у філософському розумінні відмінності від норми, за якого акцент робиться не на ураженні, а на особистісно-індивідуальних характеристиках. Відтак, і поняття «норма» набуває іншого сенсу та розуміння і в такому випадку розглядається як відмінність від ідеальної норми.

Гуманізація передбачає врахування творчого потенціалу особистості глухої людини, її можливостей до самоактуалізації, саморозвитку, самовдосконалення у процесі творення власної життєдіяльності та вироблення власного ставлення до оточуючої дійсності та інших людей.

Соціалізація в контексті соціокультурного підходу це створення передумов розширення рольової та статусної позиції глухої особистості.

Спеціальна освіта виступає інтегративною системою, яка базується на засадах фундаменталізації, гуманізації, соціалізації. Інтеграція означених вище категорій соціокультурного підходу дає можливість сприяти становленню глухої людини у межах суспільно значущих стосунків (активна соціальна, суспільна, політична, економічна, лідерська позиція), включення і розширення меж професійної та міжособистісної взаємодії. Навчання у загальноосвітніх спеціальних школах передбачає вивчення рідної мови

як освітньої галузі, застосування візуальних методів навчання, які б максимально ефективно сприяли отриманню доступу до інформації, лінгвістичного і когнітивного розвитку глухих, забезпечення послуг перекладачів та інших відповідних допоміжних послуг, які б відповідали культурним особливостям, призводили до ефективного оволодіння навичками спілкування і досягнення глухими максимальної самостійності. Якість спеціальної освіти має відповідати тим же стандартам і цілям, що і навчання у системі загальної освіти.

Категорія ідентифікації розкриває особливості ототожнення глухою особистістю себе самої не лише із середовищем подібних собі, а й з іншими людьми у професійному, соціальному та ін. розумінні. Процес ідентифікації сприяє розширенню меж індивідуалізації глухої особистості шляхом максимального розкриття власної компетентності, ресурсів у соціальній та культурній ситуації розвитку і функціонування.

Власне, описані категорії становлення та формування особистості глухої дитини, вироблення специфічних схем взаємозв'язків у розвитку її психічних процесів дають змогу визначати оптимальні шляхи впливу на становлення особистості глухої дитини забезпечити їй доступний зміст навчання розвивального характеру та застосування відповідних методів педагогічного впливу, які б найсприятливішим чином розвивали нечуючу дитину в умовах слухової депривації.

Спеціальна педагогіка також передбачає врахування у структурі навчально-виховної роботи формування в глухих осіб вміння організовувати своє дозвілля, відпочинок, вільний час в межах своєї субкультури, привчає до активного проведення дозвілля, подовжує процес компенсації в розвитку засобами ЖМ, культури, мистецтва, спорту, ремесел.

Спеціальна психологія і педагогіка передбачають розвиток глухих особистостей в стандартних соціокультурних ситуаціях, оволодіння ними стандартними схемами соціальної поведінки і соціальної взаємодії, навичками само- і взаємодопомоги у будь-яких соціальних умовах з використанням жестової мови (ЖМ).

Висновки. Обґрунтовуються два провідні філософські підходи: технократичний та гуманістичний та основоположні концепції глухоти: біолого-медична та соціокультурна, які, з одного боку, продовжують і розвивають історичні традиції навчання глухих з урахуванням новітніх досягнень технічної і наукової думки, з – іншого, відображають менталітет сучасного цивілізованого

суспільства, в якому на законодавчому рівні визначаються особистісні права глухих осіб на доступну освіту, отримання інформації, зручну комунікацію. Основний зміст біолого-медичної концепції зводиться до ігнорування жестової мови, яка вважається примітивною системою спілкування і лише заважає якісному оволодінню словесної мови, єдиною ж метою навчання глухих, як інвалідів, є залучення до світу чуючих сурдотехнічними і вербальними засобами, оскільки глухота – це патологія.

Встановлено і виділено домінантність і стереотипність установок чуючих у розумінні та визначенні критеріїв та змістових характеристик глухоти у межах біолого-медичної концепції, зокрема у нав'язуванні негативних ярликів емоційно неврівноважених і неповноцінних, які визначають особистість глухих індивідів. Це свідомо занижує власний рівень домагань, породжуючи неповноцінність глухої людини, неадекватність інтерпретації причин її поведінки.

На відміну від вищезгаданої соціокультурної концепції вважає глухоту як особливий стан людини, а не патологію. Глухі люди не мають медичних проблем, пов'язаних зі слухом, належать до унікальної культурно-лінгвістичної меншини і вважаються нормальними людьми, які ведуть звичайне життя, мають свою власну жестову мову, свою культуру і бажають вивчати свою рідну мову і отримувати освіту засобами рідної мови.

На основі порівняльного аналізу феномену глухоти в межах технократичного та гуманістичного підходів (де перший «відстоює» розуміння глухоти як патології, а інший визначає глухоту як культурну відмінність), обґрунтовано теоретико-методологічну базу соціокультурного підходу в межах гуманістичного спрямування на основі полідисциплінарних позицій, що забезпечує аналіз і синтез інтеграції знань різних галузей конкретних наук (філософії, дидактики, психології, лінгвістики тощо). Ключовими виступають положення сучасних досліджень щодо відходу від концентрації уваги на ураженні і переорієнтації сучасної спеціальної освіти на ефективне використання збережених систем та функцій, які здатні взяти на себе компенсаторно-розвивальне навантаження, що обумовлює відповідну освіченість глухої дитини, сприяє її інтеграції у суспільство.

На основі концептуальних положень, теоретико-методологічної бази розроблено теоретичну модель становлення і розвитку особистості глухої дитини з точки зору соціокультурного підходу. Сучасна стратегія оновлення української спеціальної освіти для

нечуючих спрямована на формування свідомої мовної особистості, яка володіє ефективними комунікативними стратегіями, генерує національно-культурні надбання, орієнтується в інформаційно-технологічному просторі, отримує знання доступними і зрозумілими засобами і опановує рідну мову.

Побудова науково обґрунтованої стратегії діяльності щодо розвитку національної системи спеціальної освіти з огляду на сприйняття глухої дитини як особистості, а не індивіда, потребує врахування потенціалу вітчизняної філософської, педагогічної, психологічної, мовознавчої наук у вирішенні теоретичних, методологічних і методичних проблем, детального аналізу досвіду інших країн світу.

Теоретична модель становлення та розвитку соціально-культурного підходу полягає у визначенні основних категорій та їх взаємообумовленості та взаємовпливу. Категорії фундаменталізації, гуманізації, соціалізації, індивідуалізації виступають базовими засадами у сучасному структуруванні спеціальної освіти. Водночас, спеціальна освіта спрямована на конкретну особистість з тим чи іншим особливим культурним розвитком. Саме в системі спеціальної освіти, основою якої є соціокультурний підхід, відбувається ідентифікація такої особистості з нормою, з подальшим формуванням власної індивідуальної форми буття.

Власне, тому на сьогодні розробка соціокультурних засад розглядається як загальнотеоретичне підґрунтя, на яке має спиратися державна система спеціальної освіти.

Вітчизняна спеціальна педагогіка і психологія, визначаючи найближчі і кінцеві цілі і завдання спеціальної освіти, її зміст, організацію, методи та прийоми, започатковує вивчення якісної своєрідності проблем соціалізації, соціокультурного включення стосовно нечуючих дітей і формування необхідних базових навичок як у освітній, так і в сфері соціалізації.

Система спеціальної освіти поступово опановує новий гуманістичний напрям у ставленні до нечуючої людини, центром якої є сама людина, її індивідуальні освітні та інші потреби, її права та інтереси.

Втілення ідей гуманістичного напрямку стосовно навчання, розвитку і соціалізації глухих дітей, полягає у вирішенні суперечності між суспільним «треба», яке висувається офіційною системою освіти до глухої дитини та її наставників, та «хочу» і «можу» дитини, яка має інший тип розвитку. Розкриття цієї суперечливості, особливостей її загострення в сучасних умовах, удосконалення шляхів її вирішення

сприятимуть знаходженню діалогових підходів гармонійного поєднання суспільних та індивідуальних (нечуючих осіб) інтересів, цінностей і можливостей.

Врахування концептуального потенціалу у вирішенні методологічних, теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з реалізацією прав глухих передбачає і діалогову взаємодію глухої особистості як об'єкта суспільного розвитку і суб'єкта власної особистості, що породжує, формує, збагачує і гуманізує сучасну цивілізацію засобами мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
2. Базоев В. З. Человек из мира тишины / В. З. Базоев. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2002. – 815 с.
3. Жестова мова й сучасність: [зб. наук. праць / відп. за випуск Кульбіда С. В.]. – Вип. 1. – Київ: ПП: Актуальна освіта, 2006. – 175 с.
4. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграція в європейський освітній простір. (Затверджено наказом МОН № 998 від 31.12.2004). / [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

Аннотация

Обоснованны современные философские подходы: гармоничной целостности, релятивистско-плюралистического, технократического и гуманистического; основополагающие концепции глухоты: биолого-медицинская и социокультурная, которые, с одной стороны, продолжают и развивают исторические традиции обучения глухих с учетом новейших достижений технической и научной мысли, с другой, – отражают менталитет современного цивилизованного общества, где на законодательном уровне определяются личностные права глухих лиц на доступное образование, получение информации, удобную коммуникацию.

На основе концептуальных положений теоретико-методологической базы разработана теоретическая модель

становлення и образовательного развития личности глухого ребенка с точки зрения гуманистического подхода.

Ключевые слова: адаптация, глухой человек, гуманизация, демократизация, жестоваязыковая коммуникативная компетентность, индивид, интеграция, личность, подход, социализация, социокультурные потребности, стигматизация, технократизм, украинский жестовый язык, фундаментализация.

Summary

It is grounded Modern philosophical approaches of harmonious integrity, relativistic-pluralism, technocratic and also humanistic and fundamental conceptions of deafness indicated as: biomedical and sociocultural, that, from one side, continues and develops historical traditions of studies of deaf, taking into account the newest achievements of technical and scientific idea, from the other, represent mentality of the modern civilized society, where at the legislative level the personal rights of deaf persons are determined as to accessible education, receipt of information, comfortable communication.

On the basis of conceptual positions of theoretical methodology groundings the theoretical model of becoming and educational development of a personality of a deaf child is worked out from a humanistic point of view.

Keywords: approach, technocracy, humanizing, democracy, socialization, sociocultural necessities, individual, personality, a deaf man, fundamentalization, integration, adaptation, stigmatization, Ukrainian Sign Language, sign communicative competence.